

»STARA VJERA« – KRŠĆANSTVO U ALBANACA

DR. LUSH GJERGJI

Terminom »stara vjera« ili, još preciznije, »naša stara vjera« mnogi islamizirani Albanci, neki doduše samo tradicijom, a neki i uvjerenjem i životom muslimani, govore o kršćanstvu među Albancima, posebno o katoličkoj vjeri i Crkvi.

Na Kosovu albanski narod vjerski je podijeljen u dvije skupine: većina, oko 96%, muslimani su, a oko 4% su katolici.

Prema povijesnim istraživanjima Iliri, naši preci, živjeli su po različitim prostorima, u različitim klimama, geografsko-političkim sredinama, a s vjerske strane bili su mnogobošci (politeisti), gotovo kao i svi drugi susjedni narodi.¹

Da bismo mogli imati što jasniju sliku vjerskog stanja Albanaca danas, neophodno je imati bar panoramski prikaz povijesnoga vjerskog razvoja. To znači da je osnovno pitanje ovo: Zašto, kada i kako su Iliri prihvatili kršćanstvo?

Kao i mnogi narodi ondašnjeg vremena, kada se zapravo rodilo kršćanstvo na europskom tlu, tako su i Iliri uočili dosta brzo veliku novost kršćanstva, zbližavanje čovjeka s Bogom i međusobno, stvarajući tako izvorne i veoma specifične međuljudske odnose i zajednicu utemeljenu u ljubavi, potpunoj jednakosti bez obzira na dob, rod, narod, tradiciju, socijalni status i slično.

Evo kako Djela apostolska opisuju prvu kršćansku zajednicu: »Svi koji prigrliše vjeru bijahu združeni i sve im bijaše zajedničko. Sva bi imanja i dobra prodali i porazdijelili svima kako bi tko trebao« (2,44–45). To je zapravo novi nauk i poruka gdje »nema više: Židov – Grk! Nema više: rob – slobodnjak! Nema više: muško – žensko! Svi ste vi Jedan u Kristu Isusu!« (Gal 3,28). Istinska revolucija ljubavi bila je veliki izazov za sve, uočljiva za kršćane i za pogane ovako: ovi su kršćani jer se ljube! Sv. Ivan piše: »Rekne li tko: 'Ljubim Boga', a mrzi brata svoga, lažac je. Jer tko ne ljubi svoga brata kojega vidi, Boga kojega ne vidi ne može ljubiti« (1 Iv 4,20).

I upravo snagom Duha i ljubavi Iliri su među prvim narodima Balkana i Europe prihvatili kršćanstvo kao novost i mogućnost boljeg, plemenitijeg, plodnosnijeg života i rada, rasta i savršenstva čovjeka na svim područjima.

¹ Aleksandër STIPÇEVIO, *Ilirët, historia, jeta, kultura*, Rilindja, 1980, str. 188–197.

U početku se kršćanstvo među Ilirima širilo spontano, a kasnije i organizirano, prema načelima i načinima organizacije tadašnjih crkvenih zajednica. Treba se sjetiti da je Rimsko Carstvo bilo protiv kršćanstva i progonima je htjelo sprečavati svaku mogućnost opstanka, širenja i djelovanja, počevši od ubijanja samih apostola Petra i Pavla. To je trajalo tri stoljeća, sve do Milanskog edikta (313) cara Konstantina Velikog, kojim se daje vjerska sloboda i jednakost i kršćanima.

Tumačenje da su Iliri silom prihvatili kršćanstvo od Rimljana, potpuno je neosnovano i tendenciozno, kao »samoobrana« ili »paralelizam« za prisilno islamiziranje Albanaca tijekom petostoljetnog vladanja i progona nad Albancima (1468–1912).

Kršćanstvo se proširilo među Ilirima u najtežim vremenima progona Rimljana nad kršćanima. Evo samo nekih dokaza i činjenica:

a) Biblijska svjedočanstva

»Kad pošaljem k tebi Artemu ili Tihika, požuri se k meni u Nikopol jer sam odlučio ondje prezimiti« (Tit 3,12). Nikopol je bio najbliži grad Epiru, u blizini Ilirikuma. »Tako sam od Jeruzalema pa uokolo sve do Ilirika pronio evanđelje Kristovo, i to tako da sam se trsio navješćivati evanđelje ne gdje se već spominjao Krist – da ne bih gradio na temeljima drugih« (Rim 15,19–20). »Od vas je doista ne samo riječ Gospodnja odjeknula po Makedoniji i Ahaji, nego se i vaša vjera u Boga posvuda tako proširila te nije potrebno da o tome govorimo« (1 Sol 1,8).

b) Povijesni izvori

Povijesni izvori u potpunosti potvrđuju biblijska svjedočanstva, kao npr. pisanje »poganskog pisca Plinija Mlađeg, koji je između 111. i 113. upravljao Bitunijom i Pantom. Kršćanstvo ili, kako veli on, 'zaraza ovog praznovjerja' ubrzo je zahvatila ne samo gradove već i sela i zaseoke.«² Isto tako spominju i krajeve »in medio mundi constitutae«, pod kojima se najvjerojatnije misli na zemlje Ilira i susjednih krajeva.³ Poznata je bila i rimska cesta – put Via Egnatia, koji je »od Dyrrahiona išao kao produžetak strateškog puta Via Appia i tako dopirao do Bizanta«, s važnim gradovima Stobijem, Heraklejom (Bitola), Scupijem (Skopje) i drugim...⁴

To potvrđuje i mučeništvo u Dardaniji Flora i Laura, koji su u staroj Ulpiani (kod dan. Ljipljana) sub Licinio Praeside, kao i njihovi učitelji Prokul i Maksim, za vrijeme vladavine cara Hadrijana (117–138). Farlati nam u svom poznatom djelu *Illyricum sacrum* navodi da je apostol Matija, izabran mjesto Jude, priveo na kršćanstvo Makedonce, Dardance, Tribale i Bastorane.⁵

² Gjini GASPER, *Skopsko-prizrenska biskupija kroz stoljeća*, Drita-KS, 1986, str. 21.

³ *Isto*.

⁴ GJINI, *nav. dj.*, str. 22.

⁵ D. FARLATI, J. COLETI, *Illyricum sacrum*, I, Venetiis, 1819, I, 254, VIII, 1.

»No ipak do prvog pisanog i sigurnog naučnog izvora koji govori o dardanskom kršćanstvu, i to dosta organiziranom, treba čekati prvi opći sabor koji je sazvaio Konstantin u Niceji 325. godine, kada susrećemo i ime dardanskog biskupa, odnosno metropolita.«⁶ Prema nekim rukopisima, uz tog biskupa imao je biti i drugi, Budi. Osim potpisa dardanskog biskupa »Dacus Dardaniae«, stoji i Budi iz grada Stobija (Budius Stobiensis).⁷

Iz ovih izvora, a i drugih koje ovdje ne spominjem, možemo sa sigurnošću tvrditi da se kršćanstvo proširilo među Ilirima na samom početku kršćanstva, u prva tri stoljeća, počevši od sv. Pavla i njegovih učenika, slobodno i dragovoljno, dok je još bilo zabranjeno i progonjeno od strane Rimskog Carstva. Neki su i sami ilirskog podrijetla.

Najveća novost kršćanstva, koja je stoljećima temelj europske kulture i civilizacije, jest ova: Bog nije nešto, samo neka sila, Stvoritelj, ili samo Zakon – Mojsije, nego NETKO, Otac, Brat, Prijatelj, koji bezuvjetno ljubi i pomaže ljudima. To je kaman temeljac kršćanskog personalizma, koji se osniva na shvaćanju Boga osobe i čovjeka osobe, s dvjema dimenzijama, vertikalnom – božanskom i horizontalnom – ljudskom, koje se nadopunjuju međusobno.

Nakon zlatnog perioda rasta i razvoja kršćanstva među Ilirima, kao i među drugim susjednim narodima, dolazi period seobe barbarskih naroda: Ungara, Avara i drugih, posebno slavenskih naroda. Njihov dolazak za Ilire bio je težak udarac, ali više s kulturne, jezične, negoli vjerske strane.⁸ Što se tiče vjere, kristijanizaciju slavenskih naroda olakšala je i pomogla veoma dobro organizirana Crkva među Ilirima.⁹ Mnogi su se Iliri u tom razdoblju slavizirali, poprimili su jezik, kulturu i običaje slavenskih naroda.

Period turske vladavine od pet stoljeća bio je najteži vjersko-kulturni udarac za albanski narod, koji se hrabro borio na čelu s nacionalnim junakom Gjergjom Kastriotom – Skender-begom za vjeru i slobodu ne samo albanskog naroda nego i svih drugih kršćanskih naroda Europe. »Samo je albanski narod i u ovim složenim i teškim vremenima shvatio opasnost potpunog uništenja od strane Otomana koji su rušili i vršili teror nad cijelim Balkanom.«¹⁰ »Povijest albanskog naroda u periodu islamizacije puna je svjetla i tame, junaštva i izdaje, ustanaka i represije, krika boli i šaputanja za slobodu.«¹¹

To stanje možda najbolje sintetizira nadbiskup barski Pjetër Mazreku u relaciji »Propaganda fide« kada piše: »Albanski je narod najbjedniji i najviše zaboravljen.« Tumači i razlog: gažen od Turaka i shizmatika.¹² Zbog pomanjkanja

⁶ GJINI, *nav. dj.*, str. 25.

⁷ GJINI, *nav. dj.*, str. 27.

⁸ GJINI, *nav. dj.*, str. 72–78.

⁹ *Enciclopedia italiana*, Istituto Giovanni Trecciani, MCMXXIX–VII, str. 115–116.

¹⁰ Gaetano PETROTTA, *Svolgimento storico della cultura e della letteratura albanese*, Palermo, 1950, str. 27.

¹¹ Gaetano PETROTTA, *Lingua e letteratura albanese*, Palermo, 1931, str. 30.

¹² *Archivio della SCPF, SOGG 1633*, svezak 263, str. 271.

klera, poreske politike, progona, a i da bi sačuvali svoja imanja, te zbog mnogih drugih razloga, većina Albanaca silom je, krvavo, prihvatila islam.¹³ Albanski katolici našli su se u veoma složenim prilikama, između dviju vatri: tursko-islamske i srpsko-grčko-pravoslavne. »Katolici ovih krajeva (govori se o Kosovu, moja op.) dočekali su tursko ropstvo u vrlo teškim okolnostima: bez organizirane i stabilne hijerarhije, s malim brojem svećenika, koji često nisu bili dorasli svom pozivu. Nije to ni čudo, jer su i prije, u toku duljeg razdoblja, bili pod srpskim vladarima, kad im nipošto nisu cvale ruže... Za cijelo vrijeme turskog vladanja Katolička i Pravoslavna Crkva nisu bile jednako tretirane. S Katoličkom Crkvom Porta nikada nije imala sporazum. Naprotiv, carigradsku patrijarhiju priznala je 1453, u godini bizantske kapitulacije, po nekim vjerodostojnim izvorima, treći dan nakon spomenutog sloma.«¹⁴

O tome svjedoče i mnogi povijesni izvori, posebno poznati fenomen »ljaramana« ili kriptokatolika. »Ljaramani su turci (misli se više na vjersku pripadnost, prema tome su muslimani, moja op.) samo što se imena tiče, ne želeći time zanijekati vjeru i srcem.«¹⁵ To je, zapravo, pojava kojom se Albanci žele prilagoditi novim prilikama, odnosno neprilikama pod Turcima, neki *modus vivendi*, pa je zato na početku imao »samo deklarativni karakter« i »sastojao se jedino u promjeni ili preuzimanju muslimanskog imena«.¹⁶ Turci su bili veoma lukavi i u početku nisu tražili neke radikalne promjene, nego samo izvanjske, a kasnije su Albance prisilili na razne načine, pa i krvavim progonima, da stvarno postanu muslimani.¹⁷ Bila je to vrlo složena i dramatična unutarnja borba, sukob, koji, nažalost, još i danas traje kod mnogih ljaramana (albanska riječ *laraman* znači šaren) u okolici Stuble, Letnice, Zhegre, Dunava, Gnjilana, Kumanova i drugih mjesta. Nije bilo nimalo lako: »Ili se herojski priznati kršćanima i računati na najteže posljedice sve do smrti, ili pribjeći drugom rješenju: sačuvati život, pa makar naizgled žrtvujući svoje kršćansko ime, ali ne i uvjerenje, kojeg se u većini slučajeva nisu odrekli. Računalo se, naime, da će i to jednom proći, pa će u boljim vremenima biti ono što su ranije bili... I tako je taj način prikrivanja i vjerske mimikrije postao obična pojava u mnogim krajevima.«¹⁸

O tom problemu ili pojavi raspravljao je i prvi nacionalni sabor 1703. u Mrhinju kod Luzha, pod vodstvom barskog nadbiskupa Vinka Zmajevića, za vrijeme pape Klementa XI (1700–1721), podrijetlom Albanca. U vezi s pojavom ljaramana, Koncil je dao ovaj odgovor: »Mi naređujemo svim kršćanima Albanije i Srbije, ako žele ostati u zajedništvu s Katoličkom Crkvom, i ako se zaista

¹³ Vidi: GJINI, *nav. dj.*, str. 121–140; posebno o uzrocima islamizacije str. 132–136; *Archivio della SCPF anno 1633*, sv. 263, str. 271–279.

¹⁴ GJINI, *nav. dj.*, str. 135.

¹⁵ *Archivio della SCPF, anno 1633*, sv. 263, str. 271.

¹⁶ GJINI, *nav. dj.*, str. 141. Opširnije vidi: Gjergj GJERGJI–GASHI, *Albanski mučenici u razdoblju 1846–1848* (doktorska disertacija), vlastito izdanje, 1988, str. 25–38.

¹⁷ *Isto*, str. 25–38; Lush GJERGJI, *La Chiesa che soffre ma resiste*, Pontificia Università Urbaniana, 1973, rukopis, str. 1–27.

¹⁸ GJINI, *nav. dj.*, str. 142.

žele zvati kršćanima, da ne skrivaju svoja kršćanska imena i svoju vjeru u teškoćama. Neka paze u svemu tome, jer se to protivi zapovijedima i učenju svetog Evanđelja; i još više, jer se tim činom na neki način označava prihvaćanje turcizma (misli se na vjeru Turaka, tj. islam, moja op.). Neka se ne zovu više turskim imenima. Neka paze i neka se čuvaju džamije kao smrti.«¹⁹

Ovaj stav i odgovor otežali su još više ionako dramatičnu situaciju, jer su im onemogućili svaku duhovnu okrepu i podršku, uključujući tu i sakramente. »Njih treba udaljavati od sakramenata kao i žene koje žive po turskim kućama kao da su njihove žene.«²⁰

Koncil odlučno zaključuje: »Kršćani koji žive pod vlašću nevjernika (misli se na Turke, moja op.) kako ne bi bili prepoznati da su kršćani, neka ne preuzimaju turska imena i neka se ne zovu više takvim imenima.«²¹ Ovaj stav imao je i papa Benedikt XV. On kaže: »Zapovijed koju je dao vaš Albanski sabor 1703. u doba Klementa XI, poglavlje treće, da se kod krštenja ne daju više niti djeci niti odraslima muslimanska imena...«²²

Slično je odgovorila i Kongregacija »Propaganda fide« 31. siječnja 1774. govoreći da »njih treba smatrati izopćenima.«²³

Posebno krvavo i slavno poglavlje predstavljaju albanski mučenici iz Stuble, Binca, Vërnakolla i Terzijaja (1846–1848), koji su se pred turskim vlastima u Gnjilanima javno priznali kršćanima katolicima i kao takvi bili su progonjeni sve do Turske, želeći time posve istrijebiti katolički i albanski element ovih krajeva, misleći da su islamizirani Albanci, samim tim postali Turci, ali neuspješno.²⁴

Kulturni doprinos Katoličke Crkve albanskom narodu

Albanski narod borio se kako je znao i mogao, ali pod petostoljetnom dominacijom Turaka većina je silom prihvatila islam, ali se nikada nije posve otcijepila od stare i zajedničke ilirsko-albanske kulture, tradicije i kršćanstva, od europske kulture i civilizacije.

Bilo bi predugo pisati o doprinosu Katoličke Crkve albanskoj kulturi, jeziku, književnosti. Ovdje ću samo letimično spomenuti neke važne činjenice: prvi pisani dokument na albanskom jeziku je »Formula e pagëzimit« (*Formula krštenja*) Pala Engjëlla (1462); prvo pisano i objavljeno djelo je »Meshari« (*Misal*) Gjona Buzukua (1555); prvi tiskani katekizam »E mbesuame e krështerë (*Kršćanski nauk*) Lekëa Matrengë (1592); prvi latinsko-albanski rječnik Frana Bardhia (1635); prvo originalno filozofsko-teološko djelo »Çeta e profeëve«

¹⁹ Don Engjëll RADOJA, *Koncili i dheut Shqypnis, baamun n'vjet 1703, n'koh t'Paps Shqyptar Klementit Njimdhet n'1872, me shlymp t'Kuvendit S.T. Propaganda*, Rom, str. 101.

²⁰ *Isto*, str. 149.

²¹ *Isto*, str. 152.

²² Lush GJERGJI, *nav. rukopis*, str. 8–10.

²³ *Isto*, fq. 10–11.

²⁴ Vidi opširnije: Gjergj GJERGJI–GASHI, *nav. dj.*, str. 1–160.

(*Četa proroka*) Pjetëra Bogdania (1685), i tako redom, kroz mnoga stoljeća, posebno pod Turcima, sve do danas.²⁵

Ovo su djela katoličkog klera i imaju vjersko-kulturni karakter; nacionalni su spomenici naše krvave i slavne prošlosti i kao takva bila su bitna za čuvanje i razvoj albanskog jezika, kulture, tradicije, samog naroda za vrijeme turske dominacije. Školstvo i kultura omogućuju današnjoj albanskoj mladeži i intelektualcima da se susreću s našom zajedničkom višestoljetnom prošlošću, kada smo svi bili kršćani, a i s onom pod Turcima, kada su Katolička Crkva i vjera imale veoma važnu kulturnu i nacionalnu ulogu u albanskom narodu. Danas smo svi mi Albanci svjesni da smo nekada svi bili katolici. Sada je katolički element kao neki »podsjetnik«, veza i izazov za prošlost, ali i za sadašnjost i budućnost. To je fenomen koji ja nazivam »kulturnim krštenjem«, to je proces kojim se preko povijesno-kulturnih vrednota i stvaralaštva dolazi do spoznavanja naše zajedničke prošlosti, kršćanske kulture i nauka, poruke u temeljnim elementima.

Ta poruka, prošlost, nije više strana, nepoznata, tuđinska, nego naša, i njome se svi mi Albanci ponosimo, bez razlike na vjersku pripadnost. Tu ulogu Katoličke Crkve i vjere priznaju svi, čak i donedavna ateistička Albanija. O tome, među ostalima, svjedoči i akademik Rexhep Qosja: »Vjerski čimbenik muslimana i pravoslavaca u povijesti albanskog naroda nije imao neku patriot-sku ulogu, što se ne može reći za jedan dio katoličkog klera, među kojima ima i takvih koji imaju velike zasluge za kulturu pisanja i čitanja, za jezik i albansku književnost. Oni su bili veliki rodoljubi.«²⁶

Zemljopisno, povijesno, kulturno, po kršćanskom elementu i vjeri, i vjerski, mi smo Europa, s tradicijom, kulturom, civilizacijom. »Albanci pripadaju europskom ozračju, tj. zapadnoj civilizaciji. Toga su bili svjesni i stvaraoci prošlih stoljeća, posebno 19., bez razlike na vjersku pripadnost. Srž albanske civilizacije, u toku dijakronije, jest europska. Islamsko je u albanskoj civilizaciji nešto dodano, kasnije, važno, ali ipak naknadno i dodatno...«²⁷

Slično mišljenje iznosi i poznati albanski pisac Ismail Kadare: »... Islamizam za albansku kulturu bio je i treba ga smatrati prolaznim incidentom... Ja sam to kritizirao nekoliko puta i u Albaniji i naišao sam na velika protivljenja, jer je albanski komunistički režim bio zainteresiran za islamizam. Time bi se opravdalo otejepljenje Albanije od kršćanske Europe i sjedinila bi se s trećim svijetom, s istočnom islamskom Europom.

Enver Hoaxha, uz ostalo, bio je veoma revan islamist. Albanci trebaju biti svjesni da Albanija plaća preskupo svoju islamizaciju. Ona je to plaćala uvijek, ali sada plaća previše skupo, zadnji put, posebno skupo plaća Kosovo...

Što se tiče islama Albanci, mislim, trebaju bit veoma odlučni. Trebaju trpjeti od osjećaja krivnje i valja ovu situaciju što prije popraviti. Oni se ne trebaju

²⁵ Usp. Dhimitër S. SHUTERIQI, *Shkrimet shqipe në vitet 1332–1850*, Rilindja 1978, str. 1–314.

²⁶ Rexhep QOSJA, *Populli i ndaluar*, Mega-Medium, Prishtinë, 1990, str. 402. O tome vidi: *Kisha dhe historia e saj*, sv. VI, Drita-KS, 1982, pogl. 60.

²⁷ Rexhep QOSJA, *nav. dj.*, str. 403.

osjećati kao da izdaju islam, jer nikada nisu bili muslimani. Njihova je islamizacija suradnja s onima koji su ih silili na to, veliki propust, kompromis s okupatorima. I upravo zbog toga, bez razlike da li su to učinili naši pradjedovi, mi moramo biti svjesni te činjenice.

Mislim da ne postoji islamski fundamentalizam kod Albanaca. Ako treba tražiti neki fundamentalizam, trebao bi to biti katolički fundamentalizam, jer fundamentalizam znači traženje korijena. Budući da je sav albanski narod bio katolički, taj fundamentalizam bio bi sasvim dosljedan, no ni on ne postoji. A taj bi fundamentalizam bio logičniji i prihvatljiviji.

Ne mislim na povratak kršćanskoj vjeri (ne bih to tako formulirao), nego na povratak kršćanske kulture, a to je objektivan put, jedini koji nas vodi prema civilizaciji. Taj povratak ima smisla, vrijednosti nacionalne i kulturne, ali i političke, sve do obrane naše egzistencije« (»Zëri i rinisë«, 3. X. 1992, br. 1465/3, str. 24–25).

Zbog ovih i mnogih drugih razloga, povoda, sadržaja, kod Albanaca postoji svijest zajedničkog pripadanja narodu, albanstvo, a i vjeri, kršćanstvu stoljećima, i to je velika i sigurna podloga zajedništva, suradnje, bratstva kod svih Albanaca širom svijeta, bez razlike na vjersku pripadnost. Ima mnogo više zajedničkog, povijesnih, kulturnih, vjerskih vrednota, elemenata zблиžavanja, nego onih što nas dijele.²⁸

Albanci, iako brojčano malen narod, vjekovima su prisutni i predstavljeni među narodima Balkana i Europe na dostojan način, dajući svoj doprinos toj kulturi i civilizaciji. S vjerskog područja spomenut ću samo današnjicu. »Važno je uočiti jednu činjenicu: dvije osobe albanskog podrijetla, iako su rođene izvan Albanije, bitno su utjecale na suvremeno kršćanstvo. Prvi je pok. ekumenski patrijarh carigradski Atenagora I, ... čovjek koji je otvorio put boljem zблиžavanju dviju najvećih kršćanskih crkava. Druga je Majka Terezija.«²⁹

To da Albanci danas »otkrivaju« »našu staru vjeru« možda je velika novost i za nas same, svjedočanstvo suradnje, prijateljstva, bratstva na nacionalnoj i vjerskoj osnovi oko dobra čovjeka, obitelji, društva, naroda, svih ljudi dobre volje. To se pokazalo i dokazalo oko ključnih pitanja kao što su borba protiv krvne osvete, odnosno sveopće izmirenje svih Albanaca sa svima, borbe protiv analfabetizma i zajedničke djelatnosti oko dobrotvornosti i humanosti.

Jedinstvo u različitosti jest izazov, šansa, mogućnost, a čini mi se i budućnost, ne samo za nas Albance nego i šire, za cijeli svijet. Ta mogućnost, čini se, polako, ali sigurno, u našim prostorima postaje stvarnost. I to je naša »stara« novost.

²⁸ Lush GJERGJI, *La situation religieuse des Albanais en Yugoslavie*, u: »Buletin« 1990–XXV(3)75, str. 286–289; Lush GJERGJI, *Cattolici e musulmani nel Kosovo*, u: »L'altra Europa«, XVI, 42(236), III–IV, 1991, str. 149–151.

²⁹ Peter NICHOLS, *Le divisioni dei papi*, Armando Mondadori Editori, 1978, str. 320–321.